

Stadsbyggnadskontoret
stadsbyggnadskontoret@stockholm.se

Yttrande rörande samråd om ny detaljplan för operabyggnaden inom fastigheten Norrström 2 m fl, Stockholms stad och län

Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har fått detaljplaneförslaget för Kungliga Operan på samrådsremiss. RAÄ yttrar sig i egenskap av tillsyns- och tillståndsmyndighet för det statliga byggnadsminnet (SBM), vilket även inbegriper vissa nygestaltungsfrågor, sådana som bedömts ha en särskild koppling till det statliga byggnadsminnets kulturhistoriska värden. Åtgärderna ska slutligen tillståndsprövas av RAÄ utifrån *förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen* (FSBM), vilket görs separat, när projekteringen är klar.

Myndigheten yttrar sig inte över huruvida åtgärderna uppfyller hänsynsbestämmelserna i plan- och bygglagen (2010:900) eller tillgodoser kulturmiljövårdens riksintresse enligt miljöbalkens 3 kapitel (1998:808), i detta fall riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB115). Detta mot bakgrund av att RAÄ kan få en annan roll vid en eventuell överprövningssituation och bli tillfrågad av domstol att yttra sig utifrån dessa lagstiftningar som har andra prövningsgrunder än FSBM.

RAÄ:s synpunkter i korthet

RAÄ kan inte tillstyrka föreslagna bestämmelser för 1900-talspaviljongerna

- Arkitekten Peter Celsings verk Lagerlunden (del av Café Opera) och Verandan (del av Operakällaren) blir av allt att döma planstridiga i en återuppbyggnadssituation vilket inte är i linje med skyddsbestämmelserna för det statliga byggnadsminnet. RAÄ förutsätter att planförslaget förtydligas och justeras så att paviljongerna räknas som en del av huvudbyggnaden, varför de inte kan stå på ringkryssad mark. Att samtidigt meddela rivningsskydd i likhet med övriga byggnaden är nödvändigt för att planens skydd ska överensstämma med byggnadsminnets. I nuläget visar utredningar att Lagerlundens primärstomme är i ett sådant skick att den kan bevaras, varför ett rivningsskydd i detaljplanen är möjlig att meddela även om fasaderna skulle behöva rekonstrueras/återuppbyggas.

Om stommen skulle visa sig vara svår att bevara, bör bestämmelser införas som möjliggör ett återuppförande, liknande q-bestämmelserna i detaljplanen för Östra Gasverksområdet (DP 2014-12741).

Övriga synpunkter

- Plankartan visar att den del av det statliga byggnadsminnets markområde som omfattar trädallén avses att övergå till kommunal parkmark. RAÄ förutsätter att terrassens paviljonger, som är en del av det statliga byggnadsminnet, fortfarande befinner sig på Statens fastighetsverks (SFV) mark. I annat fall övergår dessa delar automatiskt till att bli byggnadsminnen enligt kulturmiljölagen (KML) med länsstyrelsen som tillsynsmyndighet.
- Varsamhetsbestämmelsen k4 preciserar inte vilka karaktärsdrag och värden som ska värnas och bibehållas beträffande paviljongernas utformning.
- Det är positivt att planförslagets påbyggnad har mer putsad fasadyta i mittdelen än i tidigare förslag, vilket binder ihop påbyggnaden tydligare med ursprungsdelen samtidigt som detta bryter ner byggnadsvolymen visuellt. Det bör finnas en utformningsbestämmelse som tydliggör att mittskeppet ska vara putsat.
- Föreslagen utformning av påbyggnadens fasad syftar till att kontrastera mot det befintliga. Detta förhållningssätt ger en tydlig avläsbarhet. Vad gäller Festvåningens interiör bedömer dock RAÄ att helhetsupplevelsen av rummets interiör skadas av föreslagen kontrasterande fönsterutformning utan indelning, i den del som ligger inom påbyggnaden. De nya fönstren bör därför studeras om för att mildra kontrasten.
- Påbyggnadens exteriöra möte med Festvåningen och Futtan har i tidigare förslag flätats ihop, främst gällande Festvåningens och Futtens takfot, ett tillvägagångssätt som RAÄ ser som ett för byggnadsminnets kulturhistoriska värden lämpligare tillvägagångssätt. Terrassen och dess långsträckt festvåning kan då tydligare avläsas samtidigt som intrycket av den höga påbyggnaden mildras mot Kungsträdgården.
- Återbruk av tempelgavelns huggna sten är, i delar eller i sin helhet, en förutsättning för projektets genomförande och bör därför regleras i planen.

Ärendet

RAÄ har fått detaljplaneförslaget för Kungliga Operan på samrådsremiss. RAÄ yttrar sig, i detta fall, i egenskap av tillsyns- och tillståndsmyndighet för det statliga byggnadsminnet, vilket även inbegriper vissa nygestaltungsfrågor som har direkt beröring med kulturhistoriska värden.

Bakgrund

Operabyggnaden vid Gustav Adolfs torg i Stockholm har ett omfattande renoverings- och ombyggnadsbehov för att uppfylla krav på tekniska egenskaper och arbetsmiljö, men också för att tillmötesgå verksamhetens behov. En central fråga är att utreda möjligheterna till en ny scen för barn och unga i en tillkommande del mot Kungsträdgården. Sedan första regeringsbeslutet 2013 har många utredningar och projekteringar genomförts.

RAÄ yttrade sig över tidigare förslag 2015 och 2020 (dnr 1571-2015 och RAÄ-2020-28). Det sistnämnda yttrandet gällde programhandlingen för förslaget ”Ny Opera i Operan” (NOiO).

2023 fick Statens fastighetsverk (SFV) i uppdrag av regeringen att ta fram en förstudie för ett mindre förslag än NOiO, förstudie 1.0, som RAÄ yttrade sig över i mars 2024 (RAÄ-2024-700). I juni 2024 fick Statens fastighetsverk (SFV) i uppdrag av regeringen att pröva möjligheterna att inrymma repetitionslokaler för Hovkapellet i byggnaden. Detta ledde till förstudie 2.0 med en förstorad utbyggnad, av projektet kallad påbyggnad, som RAÄ yttrade sig över i mars 2025. Trots utökningen blev volymens storlek inte densamma som i NOiO. I båda yttrandena har RAÄ bedömt att det ligger ett stort kulturhistoriskt värde i att Operan även fortsättningsvis kan bedriva sin verksamhet i byggnaden, vilket är i linje med tidigare yttranden från 2015 och 2020, varför utvidgning av huskroppen samt flera andra åtgärder har bedömts som möjliga att gå vidare med.

I förstudierna var fullständig rivning av 1900-talets tillbyggnader inte aktuella, utan Festvåningen och Futton (personalrestaurangen) redovisades oförändrade i de delar som kunde kvarstå utanför påbyggnaden samt Verandan och Lagerlunden i sin helhet. RAÄ kommenterade därför inte detta särskilt, men lyfte fram det positiva med att Lagerlunden från 1974 bevarades då tillbyggnaden bedöms ha höga kulturhistoriska värden som ett av landets första uttryck för den postmoderna arkitekturen. Man bör även nämna i detta sammanhang att Lagerlundens arkitektur inte minst representerar en välkänd stockholmsföreteelse, Café Opera, som i årtionden varit en kulturell och social mötesplats i stadens centrala delar. Tillsammans med Verandan vänder sig dessa tillägg utåt mot Kungsträdgården respektive Strömmen, vilket visar hur Celsing följer upp den ursprungliga arkitektoniska tanken med en informell serveringsdel mot öster. I samband med att projektet övergick till att bli en detaljplaneprocess skedde förändringar som inte låg i linje med förstudie 2.0. Detta uppmärksammade RAÄ i december 2025 genom ett yttrande som avstyrkte rivning av Lagerlunden (RAÄ-2025-3502, se bilaga 1).

Synpunkter

Om det finns särskilda skäl får ett statligt byggnadsminne ändras i strid med skyddsbestämmelserna. Ett tillstånd till ändring kan förenas med villkor. Den slutliga avvägningen görs i tillståndsprövningen, det vill säga när det finns ett färdigprojekterat

förslag. RAÄ gör då en avvägning mellan de särskilda skäl som anges och påverkan på kulturhistoriska värden inom ramen för byggnadsminnets skyddsbestämmelser. När en ny detaljplan utformas är det därför viktigt att planen tar hänsyn till det statliga byggnadsminnet.

Detta yttrande bedömer inte hur förslaget uppfyller kraven i plan- och bygglagen (2010:900), såsom varsamhetskravet och förbudet mot förvanskning. Yttrandet tar heller inte upp förslagets påverkan på stadsbilden och riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB115) enligt miljöbalkens 3 kap (1998:808), som är frågor för staden respektive länsstyrelsen att hantera. Nämnas bör dock att en domstol i en överprövningsprocess kan komma att förelägga RAÄ att uttala sig om förslaget utifrån dessa lagstiftningar, som har andra bedömningsgrunder än de som här beaktas utifrån FSBM.

Att Operan ska kunna vara kvar i byggnaden betraktar RAÄ som ett tungt vägande skäl till att ändringar kan tillåtas, då det ligger ett stort kulturhistoriskt värde i att Operan även fortsättningsvis kan bedriva sin verksamhet i byggnaden. Detta har RAÄ förmedlat i tidigare yttranden, där en tillbyggnad bedömdes som möjlig under vissa omständigheter. Flera komplicerade antikvariska frågor har under processen med SFV bearbetats och bedöms nu som framkomliga, till exempel akustikförbättrande åtgärder i salongen.

Paviljongernas planskydd

Planförslagets bestämmelser är utformade på ett sådant sätt att det av allt att döma kan uppstå situationer som inte är i linje med det statliga byggnadsminnets skyddsbestämmelse *”Byggnaden får inte rivas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras”*. Det handlar om att plankartan lämnar Lagerlunden och Verandan utanför den skyddade huvudbyggnaden för att istället placeras på ringkryssad mark, som endast får bebyggas med komplementbyggnader. Det äventyrar eventuella återuppbyggnadsåtgärder som alltså kan komma att bedömas som planstridiga i en lovprövning. Den ringkryssade/korsmarkerade ytan på plankartan bör alltså utgå för paviljongerna. (Beträffande kulturhistorisk värdering rörande paviljongerna fördjupas detta i yttrandena RAÄ-2025-3502 och RAÄ-2026-1446, bilaga 1 och 2).

Vad planen har för mål med Lagerlunden och Verandan är otydligt. Planbeskrivningen anger att planen möjliggör både rekonstruktion och nyuppförande, men RAÄ noterar att skall-krav för en återuppbyggnad saknas. På samma motsägelsefulla sätt preciserar planbeskrivningen angående Lagerlunden att den behöver rivas, utan närmare förklaring. Inför kommande prövningssituation utifrån FSBM behöver de särskilda skälen till en eventuell rivning redovisas. Enligt bilagd utredning om Lagerlundens tekniska status går primärstommen att bevara, till vilket plan- och bygglagens rivningsbegrepp kan knytas. Utifrån denna information är det alltså möjligt att meddela en bestämmelse om rivningsskydd i detaljplanen utan att det skulle uppstå en planstridig situation om fasaderna behöver bytas ut. Om det ändå visar sig att stommen inte går att bevara bör man utgå från den lösning som finns i detaljplanen för Östra Gasverksområdet i Norra Djurgårdsstaden (DP 2014-12741). Den

hanterar en liknande situation med q-bestämmelser som tillåter nedmontering samtidigt som bestämmelserna meddelar att delarna *ska* återuppföras.

Detaljplaneförslaget strider således på flera punkter mot förordningen om statliga byggnadsminnen, både avseende avsaknaden av byggrätt i en eventuell återuppbyggnadssituation och rivningsskydd.

Varsamhetsbestämmelsen k4 anger inte vilka karaktärsdrag och värden som ska värnas och bibehållas beträffande paviljongernas utformning. Varsamhetsbestämmelsen möjliggör att material kan bytas ut, varför materialens egenskaper och utförande bör preciseras närmare.

Fastighetsgränsen

Plankartan visar att delar av det statliga byggnadsminnets markområde avses att övergå till kommunal parkmark. RAÄ förutsätter att terrassens paviljonger, som är en del av det statliga byggnadsminnet, fortsatt befinner sig på statens mark. I annat fall övergår dessa delar automatiskt till att bli byggnadsminnen enligt kulturmiljölagen med länsstyrelsen som tillsynsmyndighet.

Påbyggnadens gestaltning

Föreslagen gestaltning av påbyggnaden avser att både vara en tydligt avläsbar årsring som att fånga upp vissa grundläggande egenskaper från Operans äldre arkitektur. Förslaget har i vissa delar förändrats under planarbetet. Positivt är att de putsade partierna har utökats till att även omfatta den inskjutna mittdelen, vilket knyter tydligare ihop påbyggnaden med helheten. Detta kommer även visuellt bryta ner den stora fasaden, vilket är välgörande. Mittskeppets putsade fasadkaraktär har dock inte tagits upp av förslagets utformningsbestämmelser, vilket bör tillkomma då detta tillvägagångssätt är betydelsefullt för helhetsupplevelsen.

Mittpartiets obrutna fönsterpartier tillhör den del av Festvåningen som kommer fortsätta inom påbyggnaden. Enligt RAÄ:s mening uppstår en alltför skarp kontrastverkan i Festvåningens interiör, ett verk av arkitekten Peter Celsing, när de nya fönstren lämnas utan indelning. Fönsterbandet binder ihop Festvåningens olika delar varför förhållningssättet bedöms leda till en negativ påverkan på Festvåningens kulturhistoriska värde. Fönstrens utformning bör därför studeras om.

SFV hade innan planprocessen låtit ta fram flera gestaltungsförslag där man tydligare integrerade Festvåningens arkitektur med påbyggnaden, inte bara i fönsterutformningen utan även genom att i någon mån följa upp Festvåningens utskjutande takfot på påbyggnadens fasad mot Kungsträdgården. På detta sätt skapades en avläsbarhet av Festvåningens utsträckning och hur den fortsätter i den nya byggnadskroppen. Denna ”sammanflätning” framstod mer anpassat utan att för den skull äventyra förståelsen av årsringarna, samtidigt som intrycket av den stora och höga påbyggnaden mildrades mot Kungsträdgården genom en horisontell avdelning.

Återbruk av fasadsten från de rivna delarna, främst från den så kallade tempelgaveln, ger möjligheter till att både återknyta till historien i det nya som att låta de stora stenpartierna på påbyggnadens fasader få ett mer levande och varierat uttryck. Återanvändningen är också en förutsättning för att kunna tillåta det stora ingrepp på byggnadsminnet som påbyggnaden leder till, varför planen bör reglera detta.

Interiör återanvändning av dekorhuggen sten kan ge de nya lokalerna särskilda kvaliteter och möjligheter till upplevelser av den äldre operabyggnadens arkitekturhistoriska värden. Förfarandet anknyter också till att nuvarande byggnad från 1890-talet har återbrukade delar från den rivna 1700-talsoperan. Av samma anledning ser RAÄ positivt på möjligheten, så som illustrationer visar, till att tidigare ytterfasader integreras med de nya lokalernas interiörer.

Detta yttrande har beslutats av riksantikvarien Susanne Thedéen efter föredragning av handläggaren Johan Aspfors. Även enhetschefen Emelie Ekström-Howard har varit med om den slutliga handläggningen.

Yttrandet har signerats elektroniskt och saknar därför namnunderskrifter.

Kopia till: SFV, Länsstyrelsen i Stockholms län och Stadsmuseet.

Bilagor:

1) Yttrande RAÄ-2025-3502

2) Yttrande RAÄ-2026-1446

Bilaga 1

Statens fastighetsverk
sfv@sfv.se

Yttrande

Datum 2025-12-17
Klassificering 3.4.3
Dnr RAÄ-2025-3502

Avdelning Kulturmiljöavdelningen
Enhet Enheten för
bebyggelseutveckling

Yttrande om Operans 1900-talstillbyggnader i planerad renovering och ombyggnad av operabyggnaden, Norrström 2, Stockholms stad och län

Sammanfattning

Operabyggnaden är ett statligt byggnadsminne med Riksantikvarieämbetet (RAÄ) som ansvarig tillsyns- och tillståndsmyndighet. Åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna ska tillståndsprövas av RAÄ utifrån förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen (FSBM).

Vid prövningar enligt FSBM görs en avvägning mellan de särskilda skäl som anförs och åtgärdernas påverkan på kulturhistoriska värden inom ramen för fastställda skyddsbestämmelser. Om det finns särskilda skäl får ett statligt byggnadsminne ändras i strid med skyddsbestämmelserna. Ett tillstånd till ändring kan förenas med villkor. Yttrandet föregår ett formellt beslut om tillstånd till åtgärderna. Eftersom operaprojektet är omfattande med flera komplicerade frågor av antikvarisk karaktär kan fler yttranden bli aktuella.

Myndigheten yttrar sig inte över huruvida åtgärderna uppfyller hänsynsbestämmelserna i plan- och bygglagen (2010:900) eller tillgodoser kulturmiljövårdens riksintresse enligt miljöbalkens 3 kapitel (1998:808), i detta fall riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB115). Detta mot bakgrund av att RAÄ kan få en annan roll vid en eventuell överprövningssituation och bli tillfrågad av domstol att yttra sig utifrån dessa lagstiftningar som har andra prövningsgrunder än FSBM.

På uppdrag av regeringen har ett ombyggnads- och renoveringsprojekt pågått sedan 2013 för att kunna åtgärda tekniska brister samt tillmötesgå operaverksamhetens behov. En av frågorna är att utreda möjligheterna till en ny scen för barn och unga i en utbyggnad mot Kungsträdgården. Ett nytt, i omfattningen begränsat, uppdrag gavs till Statens fastighetsverk (SFV) i juni 2023.

I mars 2024 yttrade sig RAÄ över en förstudie till detta projekt (RAÄ-2024-700), kallad förstudie 1.0. I juni 2024 fick Statens fastighetsverk (SFV) i uppdrag av regeringen att pröva möjligheterna att inrymma repetitionslokaler för Hovkapellet inom byggnaden. Detta ledde till förstudie 2.0 med en förstorad utbyggnad, av projektet kallad påbyggnad, som RAÄ yttrade sig över i mars 2025. I båda yttrandena har RAÄ bedömt att det ligger ett stort kulturhistoriskt värde i att Operan även fortsättningsvis kan bedriva sin verksamhet i byggnaden, vilket är i linje med tidigare yttranden från 2015 (1571-2015) och 2020 (RAÄ-2020-28). Mot bakgrund av detta har RAÄ bedömt att en utvidgning av huskroppen samt flera andra åtgärder kan vara möjliga att gå vidare med.

I de två senaste förstudierna var rivning av 1900-talets tillbyggnader inte aktuella, utan Festvåningen och Futton (personalrestaurangen) redovisades oförändrade i de delar som kunde kvarstå utanför påbyggnaden samt Verandan och Lagerlunden i sin helhet. RAÄ kommenterade därför inte detta särskilt, men lyfte fram det positiva med att Lagerlunden från 1974 bevarades.

I samband med att projektet nu hanteras inom en detaljplaneprocess med staden har flera förändringar skett av projektet som inte ligger i linje med förstudie 2.0. RAÄ väljer i egenskap av tillsynsmyndighet för det statliga byggnadsminnet att lämna ett yttrande till den förvaltande myndigheten SFV, enligt gängse rutiner. Det gäller rivningar av delar av det statliga byggnadsminnet, medan andra frågor som framkommer i samband med plansamrådet hanteras i ett separat yttrande.

RAÄ:s synpunkter sammanfattas i korthet enligt följande:

- Rivningar av delar av det statliga byggnadsminnet strider mot skyddet av exteriören som byggnaden omfattas av i sin helhet.
- RAÄ avstyrker att Lagerlunden tas bort på grund av den exteriöra gestaltningens höga kulturhistoriska värden, en tidig representant i landet för postmodernistisk arkitektur ritad av arkitekten Peter Celsing. Eftersom det kulturhistoriska värdet bärs upp av gestaltningen bedömer RAÄ att det är möjligt med en rekonstruktion.
- Föreslagen rivning av Verandan från ombyggnaden kring 1960 innebär en negativ påverkan på kulturhistoriska värden, men som enskilt uttryck uppnår den inte samma verkshöjd som Lagerlunden.

- Att renodla Terrassbyggnadens 1890-talsfasader genom att riva kulturhistoriskt värdefulla tillägg är enligt RAÄ:s mening fel angreppssätt ur ett restaureringsideologiskt perspektiv.
- Detaljplanen måste förhålla sig till att det är ett statligt byggnadsminne för att inte riskera planens genomförbarhet i vissa delar.
- I projektet har RAÄ bedömt att *verksamhetens behov* är relevanta särskilda skäl till att förändringar kan tillåtas. RAÄ kan inte i nuläget se att föreslagna rivningar har en koppling till dessa skäl som också går tillbaka till det uppdrag som regeringen har lämnat till SFV.

Ärendet

RAÄ yttrar sig i egenskap av tillsynsmyndighet över det statliga byggnadsminnet och med fokus på att delar av det statliga byggnadsminnet föreslås rivas, frågor som uppkommit i samband med Stockholm stads detaljplanprocess under hösten 2025. Samråd om ny detaljplan avses hållas under vårvintern 2026.

Bakgrund

Operabyggnaden vid Gustav Adolfs torg i Stockholm har ett omfattande renoverings- och ombyggnadsbehov för att uppfylla krav på tekniska egenskaper och arbetsmiljö, men också för att tillmötesgå verksamhetens behov. Sedan första regeringsbeslutet 2013 har många utredningar och projekteringar genomförts.

RAÄ yttrade sig över tidigare förslag 2015 och 2020. Yttrandet 2020 gällde programhandlingen för förslaget *Ny Opera i Operan* (NOiO). År 2023 fick SFV i uppdrag av regeringen att ta fram en förstudie för ett mer begränsat projekt, förstudie 1.0, som RAÄ yttrade sig över i mars 2024. I förstudien ingick, som i det större förslaget från 2010-talet, bland annat en ny scen för barn och unga. Den föreslogs placeras på Terrassbyggnaden mot Kungsträdgården i en tilläggsvolym som ersatte den så kallade Rotundan. Efter önskemål från verksamheten presenterades under vårvintern 2025 en reviderad förstudie, benämnd 2.0, med en större påbyggnad för att lösa vissa funktionsytor, såsom Hovkapellet repetitionslokaler. Förutom synpunkter på vissa ej färdigutredda frågor bedömde RAÄ att även detta förslag var möjligt att gå vidare med. Att riva tillbyggnaderna från 1900-talet, Festvåningen, Futton (personalrestaurang), Verandan och Lagerlunden var inte aktuellt i de två senaste förstudierna, men RAÄ kommenterade det positiva med att Lagerlunden från 1974 bevarades. Under löpande informationsmöten som SFV har hållit för myndigheten har RAÄ betonat vikten av att tillägg med höga värden ska bevaras.

Eftersom det är ett omfattande projekt med komplicerade frågor ur antikvarisk synvinkel kan det bli aktuellt med fler yttranden.

Synpunkter

RAÄ lämnar synpunkter utifrån förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen. Om det finns särskilda skäl får ett statligt byggnadsminne ändras i strid med skyddsbestämmelserna. Ett tillstånd till ändring kan förenas med villkor. Den slutliga avvägningen görs i tillståndsprövningen, det vill säga när det finns ett färdigt förslag. RAÄ gör då en avvägning mellan de skäl som anges och påverkan på kulturhistoriska värden inom ramen för byggnadsminnets skyddsbestämmelser. Det är därför av vikt när en ny detaljplan tas fram att den utformas med hänsyn till det statliga byggnadsminnet.

Att Operan ska kunna vara kvar i byggnaden betraktar RAÄ som ett tungt vägande skäl till att ändringar kan tillåtas, då det ligger ett stort kulturhistoriskt värde i att Operan även fortsättningsvis kan bedriva sin verksamhet i byggnaden. Detta har RAÄ tagit fasta på i sina tidigare yttranden, där en tillbyggnad bedömdes som möjlig under vissa omständigheter. Flera komplicerade antikvariska frågor har under processen bearbetats och bedöms nu som framkomliga, till exempel akustikförbättrande åtgärder i salongen och återanvändning av arkitektoniska fasaddelar.

Detta yttrande tar bara upp de frågor som har förändrats sedan förstudie 2.0, rivningar av byggnadsdelar mot Kungsträdgården. Rivningarna berör yngre tillägg men dessa omfattas också av det exteriöra skyddet då ingen specifik tidsperiod har pekats ut. RAÄ konstaterar att det har skett en kursändring från tidigare, mer varsamma förslag i samband med att staden har satt igång sitt planarbete. Rivning av Operans kulturhistoriskt värdefulla tillbyggnader var inte aktuellt före sommaren 2025, detta har uppkommit efter igångsättandet av planarbetet där staden driver rivningsfrågan. Detta yttrande avslutas därför med ett restaureringsideologiskt avsnitt.

RAÄ yttrade sig positivt kring rivning av 1900-talstilläggen i yttrandet 2020, men det handlade då om ett annat, mer omfattande projekt än idag. Till skillnad från det tidigare större förslaget, kallat Ny Opera i Operan - NOIÖ, kommer Festvåningen och Futen (personalrestaurang) från den stora ombyggnaden 1955-61 nu kunna bevaras exteriört till vissa delar. På så sätt finns antikvariska förutsättningar för att

även bevara de lättare sommarpaviljongerna på bottenvåningen, vars tillkomst var en logisk konsekvens av att terrassens uteserveringar blev permanenta. Genom att terrassens lätta glasade överbyggnader kan bevaras i någon mån kommer detta sammanhang gå att förstå, vilket inte var fallet 2019 då de nedanförliggande verandorna framstod som svårförklarliga rester. Påbyggnaden var då också så dominerande mot Kungsträdgården att 1890-talets fasadpartier mer eller mindre försvann på denna sida, varför RAÄ bedömde att det fanns skäl att renodla terrassbyggnadens ursprungliga fasader. Nu gör alltså RAÄ en annan bedömning eftersom förutsättningarna har förändrats.

Myndighetens syn på årsringarna ska också ses i ljuset av att kulturmiljövården sedan flera år tillbaka har lyft fram den sen- och postmodernistiska arkitektens kulturhistoriska värde, inte minst till följd av att denna tidsepoks byggnadsverk står inför risk att rivas och/eller byggas om hårdhänt. Riksantikvarieämbetet har därför sedan 2023 arbetat för att kunskapen om sen- och postmodernismen ska öka på motsvarande sätt som det gjordes 1999-2001 i Storstadssatsningen vad gäller rekordårens bebyggelse.¹ I operaprojektet har staten en möjlighet att inta en förebildlig roll.

RAÄ vill betona att yttrandet inte bedömer hur förslaget uppfyller kraven i plan- och bygglagen (2010:900), såsom varsamhetskravet och förbudet mot förvanskning. Yttrandet tar inte heller upp förslagets påverkan på stadsbilden och riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (AB115) enligt miljöbalkens 3 kap (1998:808), som är frågor för staden respektive länsstyrelsen att hantera. Nämnas bör dock att en domstol i en överprövningsprocess kan komma att förelägga RAÄ att uttala sig om förslaget utifrån dessa lagstiftningar, som har andra bedömningsgrunder än de som här beaktas utifrån förordningen om statliga byggnadsminnen.

Lagerlunden

Inom det pågående planarbetet har det framkommit att staden avser att ta fram en detaljplan som inte möjliggör att delar av det statliga byggnadsminnet, Verandan och Lagerlunden, ska kunna finnas kvar. RAÄ konstaterar att tillvägagångssättet bryter mot det restaureringsideologiska synsätt som genomsyrade SFV:s två senaste förstudier, som tillät att årsringar samsades med 1890-talet.

¹ Ett forskningsprojekt pågår som inom kort kommer leda till en publikation. Postmodernismen uppmärksammas även av andra, däribland Samfundet S:t Erik som gav ut sin förra årsbok på temat och även anordnade ett seminarium på ArkDes. ArkDes har också lyft fram epoken och RAÄ jobbar även i det praktiska forskningsprojektet Re:Purpose där just varsam omvandling av postmodernismen ingår.

Lagerlunden byggdes 1974 och har ännu en i huvudsak bevarad exteriör. Interiören har dock förändrats, varför RAÄ kopplar byggnadens höga kulturhistoriska värde till exteriören. Den paviljongliknande tillbyggnaden är ett av arkitekten Peter Celsings sista verk, den stod färdig samma år som han gick bort. Namnet kan spåras tillbaka till konditor Lagergren, som hade ett kafé i det gamla operahusets gatuplan med en uteservering i Operans trädgård. Serveringen kom att få namnet Lagerlunden. Fotografier på Gustav III:s operabyggnad visar också prunkande lagerträd på uteserveringen.

Kort efter färdigställandet av den nya operabyggnaden fick Operakällaren uteserveringar med tältliknande lösningar, så småningom förändrade de karaktär mot mer permanenta lösningar. När Operakällaren moderniserades och byggdes om i slutet av 1950-talet, i ett påkostat projekt tillsammans med krögaren Tore Wretman, avslutades denna satsning 1962 med ett cirkustältliknande markisarrangemang på Lagerlundens plats. Operakällaren fick efter om- och påbyggnaden en gastronomisk verksamhet av hög klass, ett projekt som hade Peter Celsing och Nils Tesch som ansvariga arkitekter med hjälp av flera konstnärer. Denna storsatsning kan också ses i ljuset av moderniseringen av hela nedre Normalm vid samma tid, där Operakällarens serveringar i anslutning till den cityanknutna Kungsträdgården sågs som betydelsefulla komponenter och därmed angelägna att utveckla i samband med cityförnyelsen.

Celsing började skissa på en permanent ersättare till markisen 1972. Karaktäristiska är de pilasterliknande partier som han utformade med en upprullad avslutning påminnande om kapital. Den ihoprullade fomen återfinns i Terrassbyggnadens 1890-talsvoluter, ett omtyckt motiv i nybarockens rika formvärld. I övrigt har Lagerlunden en omarkerad avslutning i de glasade partierna, som omärkligt slutar mot himlen, vilket förstärker arkitekturens tunna och lätta karaktär. Lättheten har tillsammans med den karaktäristiska snedspröjsningen blivit något av Lagerlundens signum, och får tillbyggnaden att likna historiska parkpaviljonger, voljäer eller en veranda på en sommarvilla från sekelskiftet 1900. Parkanknytningen förstärks av den gröna fasadkulören som också gör att fasaderna smälter in i Kungsträdgårdens gröna parkrum. Modernisten Celsings förmåga att associationsrikt röra sig i arkitekturhistorien är tydlig i Lagerlunden. Parkpaviljongskaraktären gör att Lagerlunden också upplevs som en arkitektonisk komponent i Kungsträdgården, inte bara som en byggnadsdel till Operan.

Enligt restaureringsarkitekt Carl Wärm var Lagerlunden ett projekt som Celsing hängav sig till med stort engagemang, ett av hans djärvaste och mest associationsfyllda projekt i hela hans produktion. Det snedställda spröjsverket blev något av ett signum senare under 1980-talets postmodernism, och ibland kopplas Lagerlunden ihop med detta årtiondes arkitektur, vilket alltså är felaktigt. I själva verket representerar Lagerlunden inte bara tidig postmodernism i Sverige, den står sig också tidsmässigt väl ur ett internationellt perspektiv.² Det kulturhistoriska värdet är med andra ord högt, både som uttryck för en specifik arkitekturströmning och som en del av Operan. I detaljplanens start-PM 2018 framgick att Stadsmuseet bedömde att tilläggen har hög verks höjd med höga kulturhistoriska värden, vidare att det är en riskfaktor ur kulturmiljöperspektiv om de rivs.

Operakällarens serveringslokaler har sedan uppförandet haft en tradition av att med tiden bygga in sina uteserveringar och expandera dess ytor. Lagerlunden är med sitt namn och exteriöra uttryck en tydlig vittnesbörd om Terrassbyggnadens historiska restaurangfunktioner, något som riskerar att bli svårare att förstå och uppleva efter ombyggnaden då påbyggnaden får en sådan framträdande roll. Kungsträdgårdssidan av operabyggnaden har alltid haft en mindre formell prägel än fasaderna mot Norrström och Gustaf Adolfs torg. En stor påbyggnad kommer påverka denna upplevelse. Det blir därför desto viktigare att Lagerlunden får vara kvar.

Sammantaget motsätter sig därför RAÄ att Lagerlunden rivs. Myndigheten är medveten om att byggnaden har byggnadstekniska brister, men ser en rekonstruktion som möjlig. Det kulturhistoriska värdet kan inte alltid bedömas ur ett strikt materialautentiskt perspektiv när det gäller modernismens byggnadsverk, utan värdet byggs många gånger upp mer av själva gestaltningen än materialens ursprunglighet. Ett exempel i närtid är rekonstruktionen 2023 av byggnadsminnet Havrekvamen på Kvarholmen vars betongkonstruktion och fasader inte kunde bevaras. Lagerlunden med sina idag ganska slitna ytskikt skulle kunna återuppstå i ett liknande projekt, med fasader som återfår sin djupt gröna kulör. Med tanke på att Celsings glasade påbyggnader från 1950-talsombyggnaden minskar i storlek, ökar betydelsen av att Lagerlunden finns kvar, ett sätt att kompensera/balansera

² Begreppet postmodernism myntades av Charles Jencks ett par år efter Lagerlundens färdigställande, 1975, och Paolo Portoghesi presenterade 1981 i Biennalen i Venedig det då radikala temat "Historiens närvaro". Källa: Lagerlunden, Kungliga Operan, en arkitektonisk och kulturhistorisk beskrivning. Wärmberg Lund Arkitektkontor 2012. Sid 14.

den negativa påverkan som projektet i övrigt innebär för Operans kulturhistoriska värde, inbegripet rivningar av 1890-talsdelar.

Om detaljplanen föregår en tillståndsprövning genom att byggrätten tas bort riskerar det planens genomförbarhet i denna del.

Verandan

Vid ombyggnaden kring 1960 permanentades sommarverandan i anslutning till matsalen mot Strömgatan. Den äldre byggnadens fasad lämnades synlig i rummet. Verandan fick en lättsam karaktär med tilltagna fönsterpartier. Ett invändigt baldakintak anknyter till historiska paviljonger.

Att riva Verandan skulle medföra att en årsring från den stora ombyggnaden av Operakällaren kring 1900-talets mitt går förlorad. Därtill har den en sockel som sannolikt måste bli kvar i någon form eftersom det finns en källare under byggnaden. Sockeln kan leda till tillägg av mer eller mindre tillfällig karaktär som påverkar upplevelsen av byggnaden, till exempel om sockeln blir en uteservering.

Verandans utformning har en enkel och rationell framtoning och är i jämförelse med Lagerlunden ganska konventionell. Med sitt snedtak och glasade ytor påminner tillbyggnaden om äldre föregångare på platsen. Exteriören har förändrats och troligen har material bytts ut genom åren. Interiören med det lekfulla baldakin-innertaket har ett kulturhistoriskt intresse. Riksantikvarieämbetet bedömer dock att Verandan inte uppnår den verkshöjd som återfinns i Lagerlundens gestaltning, men tillägget är en pusselbit i förståelsen av operabyggnadens 1900-talshistoria och har ett värde i detta sammanhang.

Förutom en konsekvensutredning behöver de särskilda skälen redovisas ifall SFV avser gå vidare med rivningsfrågan. Eftersom tillståndsprövningen i detta fall föregås av en ny detaljplan, måste dessa frågor belysas redan i denna process.

Reflektioner utifrån ett restaureringsideologiskt perspektiv och RAÄ:s roll som det statliga byggnadsminnets tillsynsmyndighet

De fysiska uttrycken för Operakällaren är det andra benet som bär upp anläggningens kulturhistoriska värde, en verksamhet som till och med fick sina lokaler färdigställda före operadelen för att kunna fungera som en del av operabyggets finansiering. Den eventuella funktionella skadan på Operakällarens verksamhet genom de ytminskningar som uppstår av rivningarna är en fråga som

RAÄ inte bevakar, men konstaterar att det historiskt sett har funnits behov av tillägg i de lägen som nu berörs.

Att radera årsringar bedöms inte som förenligt med bevarandet av byggnadsminnet, och frångår dessutom gängse kulturmiljövårdsprinciper. Att renodla äldre fasader skulle i och för sig kunna ses som antikvariskt eftersträfvansvärt. Men som en restaureringsideologisk princip kan den inte tillämpas om höga kulturhistoriska värden allvarligt skadas, vilket blir resultatet om Lagerlunden rivs. Vikten av att bevara tillägg med höga värden har RAÄ framhållit under de informationsmöten som SFV har hållit löpande med myndigheten, inte minst för att kunna tillåta den stora förändring som ombyggnaden innebär i övrigt.

Verandan har ett kulturhistoriskt värde som främst bärs upp av att den är en delkomponent i förståelsen av den stora ombyggnaden kring 1900-talets mitt. Men som ett enskilt uttryck har den inte samma arkitekturhistoriska dignitet som Lagerlunden.

De särskilda skäl som RAÄ hittills bedömt som relevanta till att ändringar kan tillåtas är kopplade till byggnadens historiska verksamhet. Dessa skäl hänger i sin tur ihop med uppdraget från regeringen att projektet ska tillgodose så långt det är möjligt verksamhetens behov utifrån dess konstnärliga och publika uppdrag. I egenskap av tillsynsmyndighet för det statliga byggnadsminnet avgör RAÄ vilka skäl som är relevanta men också vilka kulturhistoriska värden som ska läggas i den andra vågskålen i samband med myndighetens tillståndsprövning. I egenskap av nationell myndighet kan också värderingsfrågan efterfrågas av en domstol i en överprövningssituation.

Detta yttrande har beslutats av avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa efter föredragning av handläggaren Johan Aspfors. Även enhetschefen Emelie Ekström-Howard har varit med om den slutliga handläggningen.

Yttrandet har signerats elektroniskt och saknar därför namnunderskrifter.

Kopia till: Länsstyrelsen i Stockholms län, Stockholms stad och Stadsmuseet.

Statens fastighetsverk

sfv@sfv.se

Yttrande

Datum 2026-04-17

Klassificering 3.4.3

Dnr RAÄ-2026-1446

Ert datum 2026-04-10

Ert dnr SFV 5250/25

Avdelning Kulturmiljöavdelningen

Enhet Enheten för

bebyggelseutveckling

Yttrande angående operabyggnadens tillbyggnader Lagerlunden och Verandan i pågående ombyggnadsprojekt, Norrström 2, Stockholms stad och län

Sammanfattning

Statens fastighetsverk (SFV) har av Riksantikvarieämbetet (RAÄ), inför stadens kommande plansamråd, begärt ett yttrande över ett ombyggnadsförslag som bevarar Operaterrassens två 1900-talstillbyggnader Lagerlunden och Verandan. RAÄ avstyrkte i ett yttrande från december 2025 ett borttagande av Lagerlunden (RAÄ-2025-3502).

Operabyggnaden är statligt byggnadsminne med RAÄ som ansvarig tillsyns- och tillståndsmyndighet. Åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna ska tillståndsprövas av RAÄ utifrån förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen (FSBM). Detta görs efter detaljplanens antagande.

RAÄ:s synpunkter sammanfattas i korthet enligt följande:

- Förslaget att behålla Lagerlunden är helt i linje med RAÄ:s uppfattning av hur kulturhistoriska värden ska tillvaratas i kommande ombyggnad, och har därmed ingen erinran. Att även Verandan bevaras är positivt då det gör att helhetsbilden av byggnadens 1900-talshistoria kan kvarstå.

Ärendet

RAÄ yttrar sig i egenskap av tillsyns- och tillståndsmyndighet för det statliga byggnadsminnet med fokus på Lagerlunden och Verandan i enlighet med SFV:s begäran om yttrande inför stadens plansamråd.

Bakgrund

Operabyggnaden vid Gustav Adolfs torg i Stockholm har ett omfattande renoverings- och ombyggnadsbehov för att uppfylla krav på tekniska egenskaper och arbetsmiljö, men också för att tillmötesgå verksamhetens behov med en ny

scen för barn och unga. Sedan första regeringsbeslutet 2013 har många utredningar och projekteringar genomförts. RAÄ yttrade sig 2015 och 2020 över ett första förslag samt 2024 och två gånger 2025 avseende ett omarbetat, inte så omfattande förslag. Det senaste yttrandet berörde ett ombyggnadsförslag som saknade de två glasade utbyggnaderna Lagerlunden och Verandan, ett förslag som hade tagits fram under planarbetet med staden. I yttrandet avstyrkte RAÄ ett borttagande av Lagerlunden.

Synpunkter

Lagerlunden

Kultuhistoriskt värde

Lagerlunden byggdes 1974 och har ännu en i huvudsak bevarad exteriör. Interiören har dock förändrats, varför RAÄ kopplar i dagsläget byggnadens kultuhistoriska värde till exteriören. Den paviljongliknande tillbyggnaden är ett av arkitekten Peter Celsings sista verk, den stod färdig samma år som han gick bort. Namnet kan spåras tillbaka till konditor Lagergren, som hade ett kafé i det gamla operahusets gatuplan med en uteservering i Operans trädgård. Serveringen kom att få namnet Lagerlunden.

Kort efter färdigställandet av den nya operabyggnaden fick Operakällaren uteserveringar med till en början tältliknande lösningar. När Operakällaren moderniserades och byggdes om i slutet av 1950-talet, i ett påkostat projekt tillsammans med krögaren Tore Wretman, avslutades denna satsning 1962 med ett cirkustältliknande markisarrangemang på Lagerlundens plats. Operakällaren fick efter om- och påbyggnaden en gastronomisk verksamhet av hög klass, ett projekt som hade Peter Celsing och Nils Tesch som ansvariga arkitekter med hjälp av flera konstnärer. På terrassen tillkom då två glasade påbyggnader, serveringarna Festvåningen och Futten. Denna storsatsning kan också ses i ljuset av moderniseringen av hela Nedre Normalm vid samma tid, där Operakällarens utbyggda restaurangverksamhet i anslutning till den cityanknutna Kungsträdgården passade in väl i förnyelsen av city.

Celsing började skissa på en permanent ersättare till Lagerlundens markis 1972. Karaktäristiska detaljer i den nya gestaltningen blev de pilasterliknande partier som han utformade med en upprullad avslutning. Den ihoprullade formen återfinns i Terrassbyggnadens 1890-talsvoluter. Lagerlundens glasade partier

kännetecknas av en i det närmaste omarkerad avslutning, vilket förstärker arkitekturens lätta karaktär. Fönstrens kryss-spröjsning har blivit något av Lagerlundens signum och får tillbyggnaden att likna historiska parkpaviljonger, voljärer eller en veranda på en sommarvilla från sekelskiftet 1900. Parkanknytningen förstärks av den gröna fasadkulören som också gör att fasaderna smälter in i Kungsträdgårdens parkrum. Modernismens Celsings förmåga att associationsrikt röra sig i arkitekturhistorien är tydlig i Lagerlunden. Parkpaviljongskaraktären gör att Lagerlunden också upplevs som en arkitektonisk komponent i Kungsträdgården, inte bara som en byggnadsdel till Operan.

Lagerlundens gestaltning kan sägas tillhöra den postmodernistiska arkitekturströmning som tonade fram i slutskedet av rekordåren. Att den ritades under tidigt 1970-tal gör den till ett tidigt exempel på postmodernism i Sverige men står sig även tidsmässigt väl ur ett internationellt perspektiv.¹ Gestaltningens kulturhistoriska värde är med andra ord högt, både som ett tidigt uttryck för denna arkitekturströmning, kopplat till en framstående arkitekt, och som en välbekant del av Operan genom sitt läge vid entrén till nattklubben Café Opera.

Lagerlunden vittnar om de historiska restaurangfunktioner som Operan har haft från allra första början. Kungsträdgårdssidan av Operan har därför alltid haft en mindre formell och mer varierad prägel än fasaderna mot Norrström och Gustaf Adolfs torg. Påbyggnaden kommer påverka denna upplevelse, varför det är viktigt för den kulturhistoriska avläsbarheten att Lagerlunden får vara kvar.

Synpunkter

Mot bakgrund av det ovasagda är det mycket positivt att SFV har hört sammat yttrandet från december 2025. Därmed bedöms projektet åter vara i linje med RAÄ:s antikvariska grundsyn på byggnadens årsringar, vilket också präglade SFV:s förstudier 2024 och 2025. RAÄ bedömer därför att projektet är framkomligt utifrån tillståndsprocessen för det statliga byggnadsminnet.

Myndigheten är medveten om att Lagerlunden har byggnadstekniska brister, och ser därför rekonstruktionsåtgärder som möjliga. Modernismens byggnadsverk kan inte alltid bedömas ur ett strikt materialautentiskt perspektiv, utan värdet hänger många gånger ihop med gestaltningen. Det sistnämnda gäller i högsta grad för

¹ Begreppet postmodernism myntades av Charles Jencks ett par år efter Lagerlundens färdigställande, 1976, och Paolo Portoghesi presenterade 1981 i Biennalen i Venedig det då radikala temat "Historiens närvaro". Källa: Lagerlunden, Kungliga Operan, en arkitektonisk och kulturhistorisk beskrivning. Wåmberg Lund Arkitektkontor 2012. Sid 14.

Lagerlunden. Dock kvarstår flera detaljfrågor att utreda som kräver fortsatt samråd med RAÄ. Det handlar om vad som går att restaurera och vad som måste rekonstrueras och på vilket sätt, men också frågor kring demonteringen av byggnadsdelar.

Verandan

Kulturhistoriskt värde

Vid ombyggnaden omkring 1960 permanentades sommarverandan i anslutning till matsalen mot Strömgatan. Den äldre byggnadens ytterfasad lämnades synlig i rummet. Verandans strama exteriör kännetecknas av tilltagna fönsterpartier. Ett invändigt baldakintak, som döljer installationer, ger interiören en intimare karaktär med historiska beröringspunkter.

Verandans exteriöra utformning är enkel och rationell i sin framtoning och är i jämförelse med Lagerlunden ganska konventionell. Med sitt snedtak och glasade ytor påminner tillbyggnaden till viss del om äldre föregångare på platsen. Exteriören har förändrats och troligen har material bytts ut genom åren. Det lekfulla baldakinformat innetaket äger ett särskilt kulturhistoriskt intresse. RAÄ bedömer att Verandan är en pusselbit i förståelsen av operabyggnadens hela 1900-talshistoria då den bidrar till förståelsen av den kulturhistoriska helhetsbilden. Till det sistnämnda hör, förutom Lagerlunden, även terrassens glasade påbyggnader Festvåningen och Futen som avses sparas i de delar som inte berörs av ombyggnaden.

Synpunkter

RAÄ ser mot bakgrund av det ovsagda att det är positivt att Verandan bevaras. Det finns dock skäl att studera närmare om glaspartierna kan ges en utformning som är mer förankrad i äldre utföranden.

Detta yttrande har beslutats av avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa efter föredragning av handläggaren Johan Aspfors. Även enhetschefen Emelie Ekström-Howard har varit med om den slutliga handläggningen.

Yttrandet har signerats elektroniskt och saknar därför namnunderskrifter.

Kopia till: Stadsbyggnadskontoret, Länsstyrelsen i Stockholms län och Stadsmuseet.